

Horváth Róbert

A TÖRTÉNETMESÉLÉS METAFIZIKAI JELENTŐSÉGE

Kitekintéssel Roberto Calassóra

EZ A KIS TANULMÁNY nem a mesékről vagy a mesélésről szól, nem is a történelmi, politikai vagy irodalmi narratívákról, elbeszélési módokról, sémákról. Azt kutatja, alapvetően miért érdeklik az embert a történetek oly nagyon, akár mondja, akár hallgatja azokat. Egyáltalán, miért kérdezzük egymástól annyiszor: mi történt? Miért szeretünk olyan zenéket, amelyek epikusabbak, mint mások? Bob Dylan, Lou Reed, Roy Harper, Nick Cave, David Tibet, Suzanne Vega, Agnes Obel, Cseh Tamás – a sor tetszés szerint folytatható és helyettesítendő.¹ Itt most nem egyéni preferenciákról, vonzalmakról vagy ízlésről van szó, hanem arról, mi lehet az alapvető oka annak, hogy sokan előnyben részesítjük a narratívabb, elbeszélőbb jellegű alkotásokat? Miért szeretjük azokat a játékfilmeket, ahol valaki meséli is a történetet? Vagy a természetfilmeket narrátorral, aki nem egészen történeteket mond, de kíváncsian figyelünk rá, kellemes hangszínén túl. S miben gyökerezik a novellák és a regény iránti, szinte civilizációteremtő vonzódásunk? Visszakanyarodva: miért kérdezzük meg oly gyakran, hogy *mi történt?*

Az emberi nem történéseknek kitett. Annak, hogy jó, vagy rossz dolog történik-e az ember-

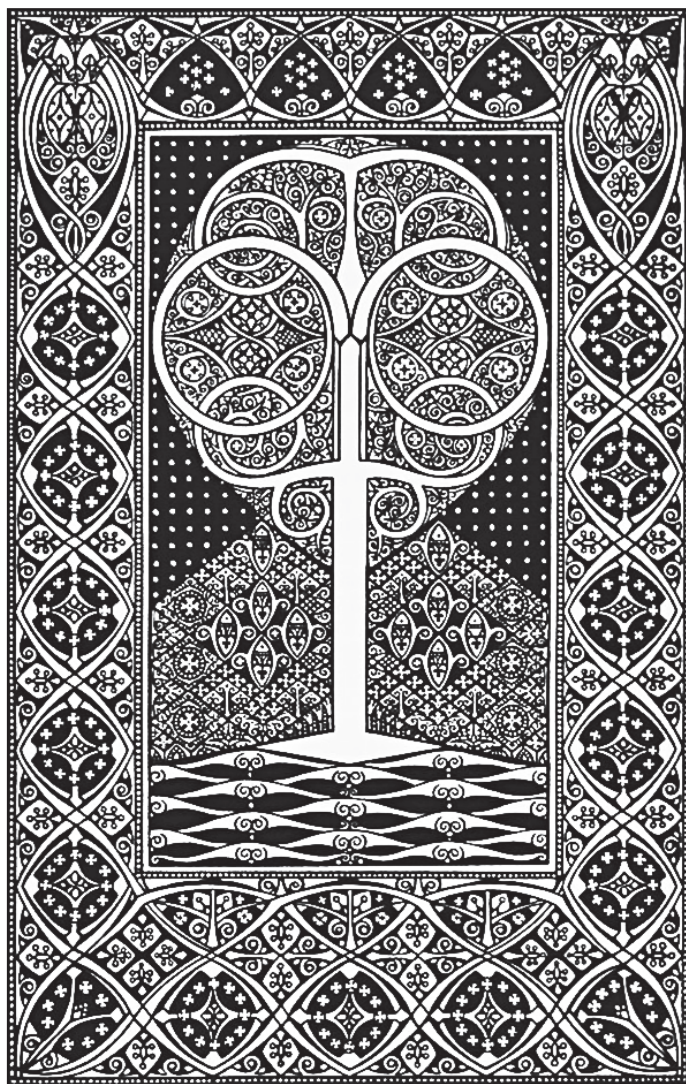
rel. Fél a rossz történésektől és vágyja a jókat. A rossz történésektől való félelem különösen meghatározza életünket, determinálja cselekedeteinket és szabadságunkat. De minden értékítélet előtt, már pusztán a történések iránti érdeklődés megköt bennünket.

A történetmesélés metafizikai jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy e függő helyzetben segíthet; mert amikor az ember történeteket mond, maga alakítja azokat, s ennyiben – legalább viszonylagosan – kikerül a történéseknek való alávetettség állapotából. Akkor is, ha intenzív beleéléssel hallgat egy történetet. Korábban ezt írtuk:

„Történetet mesélni a világon az egyik legjobb dolog. Habár a történések a létforगतag részei, mesélni, történeteket elbeszélni, az más: bizonyos fokig történések felett állást jelent. Kívül lenni a forगतagon, de ugyanakkor benne; átélést és szemlélést. Ekkor nemcsak történnek velünk a dolgok, mint általában, hanem mi magunk tesszük megtörtéنتté őket; nem vagyunk alávetve a történéseknek, hanem szinte mi csináljuk azokat – és nem akármiket.”²

¹ Ahogy léteznek képies hatású alkotások a képzőművészeteken kívül, úgy vannak szövegtől mentes, de epikus jellegű zenék. Lásd például Michael Cashmore: *Sleep England* (2006) és Thurmin: *Menhir* (2021).

² *Magyar Hírlap* 1. évf. 1. sz. (2013. május–július) 125. o. (Egy Cseh Tamás hangoskönyvről írt saját ismertetésünk.)

„Furcsa, de mesélni valamiképpen azt jelenti, hogy a történetek felett állni...”³

Metafizikai szempontból a történetek csupán „törpének” – ahogy egy szeretett személlyel egyszer megállapítottuk. Mégis hiba lenne a metafizikát a kívülállás vagy akár a mindenek-felettállás szintjére redukálni. A metafizikum áthatja

a történetek világát és a nagybetűs események – melyek lehetnek akár gondolatok vagy jelenetek – katartikusak, megtisztítóak és megszabadítóak. Teológiailag szólva Isten egyszerre beavatkozó és nem-beavatkozó. Nem deista.

Túl könnyű azt mondani, hogy a történetmesélés metafizikai szempontból a *száksin*, a Szemtanú állapotába kerülést jelenti, belépést Isten mindent látó szemébe – ami igaz és nagyon fontos –, de nem ennyiről van szó. Már akkor sem kizárólag ebben állt a történetmesélés metafizikája, amikor elképesztően magas szinten meséltek történeteket, spirituális kreativitással formált mítoszok, eposzok és legendák formájában.

A történetekbe vonódást, úgy az elbeszélő, mint a hallgató részéről, nemcsak nem lehet, de nem is szabad kerülni; akkor sem, ha akár pletykáig vagy szégyenülésig menően rossz fényt vet az ember személyére. Mindannyian történetek közepette élő emberek vagyunk, ám kikezddhetetlen, halhatatlan, állandó lélekkel, amennyiben tudatában vagyunk az utóbbinak, és jobban, mint az előbbinek; s amennyiben a lélek tudata nem mentesít a történetektől, hanem valóságosan meghaladja azokat, minden kicsinységükkel és bűneikkel egyetem-

ben. Tehát tudatosan is történetekbe *kell* vonódnunk – nem akármilyenekbe –, hogy önmagunk teljességét ne csupán tudjuk, hanem érezzük, ráadásul számtalanszor. Abhinavagupta tanította, hogy aki egy tradicionális közösségi eseményen (*mélaka*), amilyen például a történetmesélés hagyományos formája, nem azonosul teljesen azzal, hanem egyénileg elkülönült állapotban marad,

³ Uo. 6. évf. 1. sz. (2018. tavasz) 113. o. (A Kecskés együttes két hanglemezeről írt saját ismertetőnk.)

az nem részesülhet a spirituális kör (*csakra*) áldásaiból.⁴ De miért is mindez? Miért kellene azonosulnunk ama történésekkel, amelyekkel kapcsolatban korábban beláttuk, hogy függések?

Mert a történetmesélések során egyszerre éljük meg, amit meg kell tennünk, és azt is, amit elég átélnünk. Nem kell tehát megtennünk mindent az egyéni sorsban, amiről azt gondoljuk, hogy meg kell. Az embernek nagyon sok, számtalan individuális késztetése (*vászana*, *szanszkára*) és vágya van, melyet elegendő megélni történetmesélés és -hallgatás közben.⁵ A váratlan eseményektől és a sorsfordulattól való félelmet is. Művészeti élmények közben tanúként asszimiláljuk még ez utóbbi terhet is, és izgalmas, fordulatgazdag regénynek vagy jó forgatókönyvnek nevezzük. Az intenzív átélés – mint a tibeti *rusen*-gyakorlatok szintén mutatják – fontos a Szeptanú állapotának tudatosítása mellett. Ugyanígy, bármennyire is veszélyesek önmagukban, az imagináció és a fantázia a gyógyulás, a beteljesülés, a megszabadulás felé irányítható. Itt sem csak a történetmesélő művészi-előadói kvalitásai érdekesek, hanem a hallgató esztétikai beleélése úgyszintén.

A lényeg tehát egyrészt a Szeptanú kívül és felülállása, másrészt a meg- és átélés, amely utóbbi a cselekedetekre készítő karmikus csírák kiegészése, megpörkölése, hogy ne szökelljenek szárba. *Mindkettő* a történetmesélés metafizikájának alapja. A nagybetűs történetek túl vannak az egyéni szándékokon és sorsbeli kezdeményezéseken.

Ami a történelmi – vagyis egy harmadlagos – szempontot illeti, a történetmesélés eredeti és legmagasabb formáit a mítoszok jelentették. Mindaz,

Philippus Baldaneus (1632–1671) metszete

ami nem pejoratív értelemben vett mitológiaként ismert, és amit a történetmesélés iránt is érzékeny tudósok utólag gyűjtöttek össze. A történeti leszármazás értelmében szintén a mítoszok tekinthetők a történetmesélés eredetének, ha nem is minden esetben. Azért mondhatjuk, hogy a mítoszok a történetmesélés legmagasabb rendű formái, mert a mitológiák nemcsak történeteket beszélnek el, hanem egy nem elméleti, nem doktrinális, nem dialektikus *tudást* is magukban foglalnak. Egy komplex, spirituális alapokat illető, metafizikai és kozmológiai tudást adnak át. Isteneknek és hősöknek nevezett princípiumokat, összefüggéseikkel, viszonyrendszerükkel együtt.

⁴ Abhinavagupta: *Tantrólóka* XXVIII. 373–379.

⁵ Mindez a különböző *raszák*, „esztétikai főélmények” tudatos megélésével is kapcsolatos. A *raszák* hindu elméletének rövid magyar nyelvű ismertetését lásd ebben a cikkben: http://arsnaturae.hu/hu/tudatokologia/horvath_tudatokologia_melyokologia.

A tejóceán kőpülése – Philippus Baldaeus metszete

Minden népnek vannak mítoszai a szó autentikus, nem pedig becsmérlő értelmében, vagyis rendelkeznek a szellemi tudás eredetileg nem leírt, szóban hagyományozott, írásbeliség előtti formáival, melyek közvetlen kapcsolatban állnak minden történetmesélés lényegével. Vannak mítoszai a turáni népeknek, az amerikai indiánoknak, az afrikai és afrikai eredetű⁶ népeknek. Az ausztrál őslakosoknak is. A történetmesélés univerzális jelenség, ám a mítoszok valóban, birtokolt módon egyetemesek.

A legnagyobb mitológiai ciklusok, a nagyeposzok és a legtöbb legenda az imént említettek érvénye ellenére az indoeurópai világban született. *Iliász*, *Odüsszeia*, *Éneász*, *Rámájana*, *Mahábhá-*

rata, észak-európai szágák, *Kalevala*, *Legenda aurea*. A történetmesélés kulturális dominanciája az indoárja világgal kapcsolatos.⁷

A történetmesélés nyugati kultúránkat meghatározó formája Roberto Calasso szerint a védikus idők után keletkezett:

„A tetteket és minden más, nem is mindig rituális gesztust immár el kellett beszélni. (...) Pontosán az eseményeknek és viszontagságoknak ez a pazarló bősége volt a burok, mely megvédte a megelőző tudást, amely önmagában már nem volt képes fennmaradni. (...)”

A rituális énekek és cselekedetek önmagukban zárt jelentéseként tovább éltek. Ám az egyes aktusok közötti szünetekben beékelődött a történetek elbeszélésének ideje. Ültek a szertartás számára elkerített helyen, és hallgatták az elbeszélőt. (...) A történet elmesélésére szánt idő, mely kezdetben a tudásnak függeléke volt csupán, egyre hosszabbra nőtt, mint a fű a tűzoltár téglái között, kitágult, és újabb történetekben sokszorozódott meg, amelyek ismét újabb történeteket szültek, mígnem a történetek, melyek először csak lopva, közzjátékként jelentek meg, be nem burkolták a tudás egész építményét. Ezek voltak az irodalom kezdetei. Irodalom az, ami az áldozat szüneteiben növekszik. Előbb csak fű, aztán kúszónövényé lesz, mely beveszi magát a kövek hasadékaiba, és belülről repeszti szét azokat. (...)”

Az árják kezdetben szertartásokat mutattak be, amelyek egyben a szertartásokat megvilágító dicsőítő énekek is voltak. Egy

⁶ Az afro-amerikai *blues* jellemzően történetmesélő forma és műfaj. Sokáig nem értettem, hogy miért kedveltem kamaszkoromban.

⁷ Egyetlen nagyeposzi kivételt ismerünk az indoárják megjelenése előtti időkből, a *Gilgamest*.

ponton azután, miközben ugyanazokat a szertartásokat végezték, a figyelem immár a szertartások egyes fázisait elválasztó közjátékokra összpontosult: hosszú történeteket meséltek királyokról és hősökről, és e történeteknek azok a szertartások is a részét képezték, amelyeket éppen abban a pillanatban mutattak be. (...)

De hogyan lehet megmutatni valamit? Úgy, hogy megtörtéنتé kell tenni. Valamit megtörtéنتé tenni, és elbeszélni – ezekben van egy közös pont: mindkettő nyomot hagy az elmében. Elbeszélni valamit annyi, mint megtörtéنتé tenni szédületes sebességgel, a gondolat sebességével. Olyan történetre volt szükség, amely mindezt megmutatja – amely maga a minden, hiszen a rítus is minden.”⁸

Most mindegy, hogy e teória, azt illetően, miszerint a történetmesélés hagyományosan két rítus közötti időszakban keletkezett, igaz-e, a lényeg az, hogy a kontextus, a szándék és az intuición alapvetően helyes és fontos. Az indiai nagyeposzok (*itihász*a) vagy *puránák* – a történetmesélés ottani alpművei – valóban *védák* utániak, ugyanakkor összefüggésben állnak a védikus és a poszt-védikus rítusokkal.⁹

Calasso idézett könyve egyszerűen lenyűgöző. Már a címe, *Ka* (Ki? Kicsoda?) valami lényegire utal, például az *átmavicsárára*; annak keresésére, ami/aki minden körülményben és azoktól függetlenül önmaga. Ha figyelembe vesszük, hogy ind istenekről mesél történeteket, nyilván-

való, hogy nem pszichológiai értelmű önkérésről, esetleg identitásválságról beszél, hanem metaprincípiumokról, amelyek kívül állnak a psziché problémáin, vagy megoldják azokat. A *Ka* tulajdonképpen metafizikus mű, mely kitér az indiai bölcselet – belevéve a buddhizmust – legfontosabb témáira (*átman*, *brahman*, elme/tudat,¹⁰ egyes istenek, *szóma*, megvilágosodás/felébredés, *kalijuga*, kasztok, rítusok érvénye stb.). Mindemellett olyan részletekkel is foglalkozik, mint a *parakijá* (házasságon kívüli kapcsolat) problémája vagy *Ánandavardhana* (9. század) metafizikai ihletésű irodalomelmélete.

Roberto Calasso (sz. 1941)

⁸ Roberto Calasso: *Ka*. Ford. Lukácsi Margit. H. n., 2020, Polaris Kiadó, 341–343. o. Lásd még 369–370. o.

⁹ A szerző, bölcsen, a történetmesélés *Mahábhárata* előtti „ősformáit” is vizsgálja, például a szó, a nevek és a csend jelentőségét. Lásd még uo. 152–153. o. (a ló és a *páriplovák* kapcsán) és 183–184. o. (a tehének kapcsán). A jógikus értelmezést illetően pedig lásd 368–369. o.

„Aksamálá” cím alatt közli, hogy ki mindenkinek tartozik köszönettel gondolatiságáért.

A *Ka* szépirodalmi, nem pedig elméleti mű. Nehéz pontosan látni, hogy mely mitológiai részletek szerzői fikciók, és melyek hindú mítoszok tényleges elemei. Az utóbbiakat szinte senki sem látja át a vonatkozó szentírások teljessége szintjén. Annyi bizonyos, hogy sok részlet a szerző saját elgondolása, a konkrét idézetek forrásait pedig a kötet végén – oldal- és sorszámot megadva – közli.¹¹ De a nyilvánvalóan személyes mitológiai és teisztikus interpretációk is alapvetően tradicionálisnak tekinthetők e

„(...) amikor az ember történeteket mond, maga alakítja azokat, s ennyiben – legalább viszonylagosan – kikerül a történéseknek való alávetettség állapotából. Akkor is, ha intenzív beleéléssel hallgat egy történetet.”

mű esetében. Még a nyugati irodalmi hivatkozások (Kafka, Proust) is. Egyedül a szexualitás és a szenvedés szépirodalomban megszokott hangsúlyozása túlhajtott némiképp. Ezek ellenére a *Ka* jól magyarázza és közvetíti például a *risik* (bölcsek), az ikeristensé-

gek vagy a *tapasz* (a szellemi gyakorlás hevülete) jellegzetesen hindú formáit.

A szerző 1941-ben született Firenzében, antifasiszta családban, baloldali múlttal.¹² Amikor a híres Adelphi Kiadó munkatársából 1999-re a vezetője lett, már szemben állt az istálló olyan fásasztó – a mitológiába, a középkorba és a spiritalitásba csupán belekotyogó – favoritjaival, mint Umberto Eco.¹³

A *Ka* alapján Roberto Calasso nem különösen nagy történetmesélő, elbeszélő történetei felvillantás- és mozaikszerűek. Nem is igazán hatalmas szépíró. Mondatai egyszerűek, a gondolatai, a képei és a jelenetei viszont erőteljesek. Irodalmi zsenialitásra vall, ahogyan gondolatiság és szépirodalom között egyensúlyt tart az egész könyvben, melynek szerkezete, felépítése is elbűvölő. Ne teherként vegyük például a sok indiai nevet, hanem annak, aminek a szerző szánta: mágikus szavaknak, melyek körül csend és béke is honol. Próbáltuk a címek nélküli, csupán római számokkal ellátott fejezeteket nevesíteni: I. Garuda. II. Pradzsápati. III. Usasz. IV. Brahmá. V. Szatí. VI. Párvatí. VII. Lóáldozat (*asvamédha*). VIII. A hét *risi*. IX. Az ikeristenek. X. Titánok és istenek. Indra. XI. Szóma. Urvasí és Purúravasz. XII. Krisna. XIII. *Mahábhárata*. XIV. Buddha. XV. Visnu és Brahmá. Ám ez a tárgyszerűsítés szükségszerűen tökéletlen, mivel Calasso „mozaikjai” tudatosan rendezettek, viszont nem elkülönülő fejezetek szerint. Egy-egy korábban felmutatott isten későbbi, eltérő témájú fejezetekben is visszatér, teljesen organikus, indaszerű módon. És bizonyos istenek, akiket nem lehetne egy teljes fejezet címeként szerepeltetni, ha rövid ideig is jelennek meg, egészen lényegiek, nagyon fontos dolgokat beszélnek el.

A könyvnek nemcsak a szépirodalmi művek között van helye, hanem nyugodt szívvel a hindú mitológiával foglalkozó munkák közé tehetjük, legalább a saját könyvtárunkban.

¹⁰ [Az előző oldalhoz] Az elme és a tudat fontosságának hangsúlyozását a mű eddigi két magyar recenziója alulértékeli. Vö. Nyilas Atilla: A hindu mitológia hullámverése. Könyvkritika. *Élet és Irodalom* 64. évf. 31. sz. (2020. július 31.) És Csáki Márton: Ex libris. Könyvkritikák. Uo. 64. évf. 33. sz. (2020. augusztus 14.) Az utóbbi szerzőnek sikerült Calasso könyvét Auschwitz-cel összehasonlania.

¹¹ Roberto Calasso: i. m. 439–445. o.

¹² Maurizio Blondet: *Gli „Adelphi” della dissoluzione*. Milánó, 1994, Edizioni Ares, 139. o. (A XIII. fejezet foglalkozik Calassóval.)

¹³ Uo. 143–145. o.